

Др ИВАНА КОМАТИНА, виши научни сарадник
Историјски институт Београд
Кнеза Михаила 36/II, Београд, Србија
Е-адреса: ivana.komatina@iib.ac.rs

ВЛАДАРСКА ТИТУЛА КРАЉА ДРАГУТИНА У ДАНИЛОВОМ ЗБОРНИКУ

САЖЕТАК: У раду се разматра поузданост вести архиепископа Данила II у *Даниловом зборнику* када краљу Драгутину приписује развијену краљевску титулатуру у смислу територијалних компоненти (краљ српске + поморске + подунавске + сремске земље) у време његовог доласка на српски престо 1276. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Стефан Урош I, Стефан Драгутин, Стефан V, Мачва, Срем, Браничево, бановина

У *Даниловом зборнику*, чини се неисцрпном извору за историју средњовековних српских земаља и Балкана, тачније у *Жицију краља Уроша* и *Жицију краља Драгутина* налазимо и детаљан опис сукоба око престола између краља Стефана Уроша I и његовог сина првенца Драгутина.¹ Победу је након „велике борбе у земљи званој Гацко”, однео престолонаследник, а архиепископ Данило II, поред вести да је Драгутин „узео престо његов (Урошев, *ипрм. И. К.*) свом силом”, додаје занимљиву констатацију да се „пошто је сео краљевати на престолу оца свога у српској земљи, назвао благочастиви и христољубиви и самодржавни све српске и поморске и подунавске и сремске земље краљ Стефан”.²

¹ *Жиције краља Уроша* је било саставни део *Жиција краља Драгутина* у оригиналној верзији, коју је написао архиепископ Данило II, али су га по свој прилици Данилови настављачи поделили на два дела, приликом састављања *Даниловог зборника*, тј. на *Жиције краља Уроша* и *Жиције краља Драгутина*, Љ. Стојановић, „Житија краљева и архиепископа српских. Од архјеп. Данила и других”, *Глас СКА СVI* (1923), 100–103; Г. Мак Данијел, „Генезис и састављање Даниловог зборника”, *Архиепископ Данило II и његово доба*, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1991, 218–222.

² „и сѣдшоу кмоу на прѣстоу оца своког краљевствовати въ сръвьсѣи земли (и) нарече се благоуствивыи и христолюбивыи и самодржавныи всен сръвьсѣи и поморьсѣи и подоунавьсѣи и сръмьсѣи земли Стефань краљ...”, *Живоити краљева и архиепископа*

Угледном научнику Михаилу Динићу није промакао тај податак, али је сматрао да је „готово невероватно да је Данило могао написати како је Драгутин док је владао Рашком имао у својој титули и подунавску и сремску земљу”.³ Како бисмо утврдили да ли је архиепископ Данило II ипак исписао те редове са историјским упориштем тог доба, морамо се, између осталог, осврнути детаљније на историјат сукоба између краља и престолонаследника и остале податке *Даниловој зборника* који, чини се, додатно подупиру архиепископов исказ.

Следећи вести архиепископа Данила II јасно је да су несугласице између краља и престолонаследника отпочеле убрзо по женидби краљевића Драгутина угарском принцезом, Каталином.⁴ Архиепископ Данило II наводи да се краљевић оженио када је узрастао до „младићског узраста”, односно да је узео „кћер од царскога племена угарскога рода” за жену те да је његов отац краљ Урош обећао да ће му „дати краљевство и са великим обећањем изрече да неће прекршити свога обећања, но да ће га учинити краљем у отачаству своме, у српској земљи и да ће му за живота дати престо”.⁵ Штавише, краљ Урош је обећао и своме свату угарском краљу да ће учинити да син његов (Драгутин) „буде самодржавни краљ у свој српској земљи и поморској”.⁶ Без обзира на то да ли је до реализације поменутог брака дошло у време владавине краља Беле IV, Каталининог деде, или пак у време владавине њеног оца Стефана V, стоји сигуран податак да се у документу који представља мировни споразум између Угарске и Чешке, сачињен јула 1271. година, Стефан Драгутин помиње као зет угарског краља (*Stephanum filium eius, iuniozem regem Seruiae, generum nostrum*).⁷ Дакле, брак је склопљен сигурно пре јула 1271, а српски краљ Урош се обавезао „свату” свакако Стефану V да ће сину препустити престо за живота.⁸

српских, написао архиепископ Данило II, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866, 18. У Софијском рукопису такође стоји, „*в(а)гочъстивыи и х(рист)олюбивыи и самодръжавныи вѣсен срѣбъ сѣти и поморъ сѣти и подънавъ сѣти и срѣмъ сѣти земли Стефанъ краљ...*”, Ђ. Трифуновић, „Житије краља Драгутина, у монаштво Теоктиста”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 47/1 (1999), 128.

³ М. Динић, „Област краља Драгутина после Дежева”, *Српске земље у средњем веку*, прир. С. Ђирковић, Београд 1978, 127.

⁴ У науци постоје различита мишљења о времену склапања брака између Драгутина и Катарине (Каталине), те се узима да је до реализације дошло у време краља Беле IV, С. Ђирковић, „Краљ Стефан Драгутин”, *Рачански зборник* 3 (1998), 13, али постоји и мишљење да се он реализовао тек по доласку Белиног сина Стефана V на престо, али да је уговорен раније, С. Пириватрић, „Младе године. У немирном свету”, *Свети краљ Милутић. Владар на раскршћима световога*, ур. С. Пириватрић, С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2022, 37–39; С. Марјановић-Душанић, „Преузимање власти у отачаству. Два краљевства”, *Свети краљ Милутић*, 57. Вид. и *Историја српског народа*, I, ур. С. Ђирковић, Београд 1981, 352 (С. Ђирковић); Ђ. Бубало, *Српска земља и Поморска у доба владавине Немањића*, књ. I: Од Сабора у Расу до Сабора у Дежеву, Београд 2016, 194–195; И. Коматина, *Краљ Стефан Урош I и његов век*, Београд 2021, 226–230, 271.

⁵ *Живоји краљева и архиепискоја српских*, 13.

⁶ *Живоји краљева и архиепискоја српских*, 14.

⁷ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, V/1, ed. G. Fejér, Budae 1829, 126.

⁸ Да се под сватом свакако подразумева Стефан V, а не краљ Бела IV указују редови у којима се краљ Урош директно обраћа своме „свату” са речима: „хоћу да даш кћер твоју за мога сина”, *Живоји краљева и архиепискоја српских*, 14.

Међутим, како нас Данило II даље обавештава „родитељ није хтео да испуни што му је рекао”, те да нема „ниједнога одељенога дела”, свакако отачаства, што јасно указује да је Драгутин био спреман и да прихвати очев опстанак на престолу упркос датом обећању уколико би му оделио макар део отачаства.⁹ Сем тога, из Данилових навода се јасно издваја и незадовољство угарског краља Стефана V који Драгутину упућује „прекорне речи са многим досађивањем” што је убрзо, због Урошеве истрајности у неиспуњавању обећаног, натерало престолонаследника да затражи војну помоћ од свог таста.¹⁰ Војну помоћ су чинили одреди Угара и Кумана, али по свој прилици када је Драгутин стигао у Србију опет је дипломатски желео да реши размирице са оцем, а не непосредним сукобом.¹¹ Међутим, претња војном силом није уродила плодом, а очигледно ни поновна молба да му уступи „достојни део имања”.¹² Тек након, по свој прилици, неколико година, схвативши да су молбе излишне, Драгутин долази у оружани сукоб са оцем у бици на Гатачком пољу у другој половини 1276. године где односи победу и након које преузима српски престо.¹³ Ипак, како смо у самом уводу истакли, титула којом се према Данилу II назвао након преузимања власти, *краљ све српске и њоморске и њодунавске и сремске земље* очигледно је далеко развијенија од оне, коју је њему и угарском краљу Стефану његов отац раније обећао, *краљ све српске земље и њоморске*.¹⁴ Намеће се питање одакле код Данила II на два текстуално блиска места у *Зборнику* толика разлика између титуле која је Драгутину била намењена и оне коју је понео по преузимању

⁹ *Животи краљева и архиепископа српских*, 15; Коматина, *Краљ Стефан Урош I*, 271–272.

¹⁰ *Животи краљева и архиепископа српских*, 15.

¹¹ У историографији се узима да Данило II греши када новоди да је Драгутин тражио помоћ од таста Стефана V, него да се на том месту мисли на његовог сина Ладислава IV Куманца (1272–1290), Станоје Станојевић, „Краљ Урош”, *Годишњица Николе Чујића* 44 (1935), 54; Ђирковић, „Краљ Стефан Драгутин”, 13–14; М. Ивановић, „Насилне промене на српском престолу у Даниловом зборнику”, *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности* VIII, Народна библиотека „Ресавска школа”, ур. Г. Јовановић, Деспотовац 2017, 115–116. Међутим, сматрамо да је архиепископ Данило исправно навео да је у питању био Драгутинов таст, јер како је већ с правом указано, мало је вероватно да би се обратио за војну помоћ у том тренутку малолетном шураку, А. Узелац, „Кумани у средњовековној Србији”, *Гласник*, Историјски архив Ваљево 43 (2009), 8–9; Коматина, *Краљ Стефан Урош I*, 271–272.

¹² *Животи краљева и архиепископа српских*, 14–17.

¹³ О времену битке „у земљи званој Гацко”, *Животи краљева и архиепископа српских*, 17; Коматина, *Краљ Стефан Урош I*, 273. Узелац, „Кумани”, 8–9, и Коматина, *Исто*, 272–273, узимају да је, иако се изричито не спомињу одреди Угара и Кумана у опису битке код Гацка, њихово учешће извесно с обзиром на Данилов опис тих догађаја. Међутим, сматрамо да је Драгутин повео у Србију одреде Угара и Кумана након посете тасту Стефану V, водећи се мишљу да ће његов отац краљ Урош попустити пред таквом претњом. Будући да се то није догодило, он је по свој прилици тек неколико година касније „подигао руку на родитеља свога”, тј. „била је међу њима велика борба у земљи званој Гацко”, *Животи краљева и архиепископа српских*, 18, што по мени указује да је ипак Драгутин победу у Гатачком пољу извојевао самостално без помоћи Угара и Кумана.

¹⁴ „...се бо ствараю сына моего быти самодержавнааго краля всеи сръвсьцѣи и поморьсьцѣи земли...” *Животи краљева и архиепископа српских*, 14, „...благочестивыи и христовлюбивыи и самодержавный всеи сръвсьцѣи и поморьсьцѣи и подоунавсьцѣи и сръвсьцѣи земли Стефань краљь...”, *Исто*, 18.

власти и због чега он ту разлику очигледно прави, уколико наравно одбацимо једноставан, али не и аргументован одговор да архиепископ Данило на том месту греша.

Навешћемо још да архиепископ Данило II потом додатно „изненађује” подацима који нису у складу са историографским тумачењем опсега и времена добијања Драгутинових територија. Наиме, након што се Драгутин повредио и препустио престо своје брату Милутину у „Расу, у месту званом Дежево” 1282. године архиепископ наводи да је отишао „у област државе своје, у земљу звану Мачва, коју му је био дао таст његов краљ угарски, тамо дошавши са женом својом благочастивом краљицом Каталином и са једним делом властеле своје...”¹⁵ За те наводе ученог архиепископа изриче се у историографији да „уносе пометњу” јер би они, како сматра М. Динић, указивали да је „Драгутин примио Мачву пре извршене предаје престола у Дежеву” а такође, пише даље Динић „да не говоримо о томе како је то по њему учињено још за владе његовог таста који је умро 1272.”¹⁶ Дакле, по томе, испада да архиепископ поново прави грешку када пише, не само о развијеној титулатури краља Драгутина, како смо напред указали, већ и у вести да се повукао у Мачву после 1282. године заједно са женом Каталином, „у област државе своје... коју му је дао његов таст”. У наредним редовима покушаћемо да аргументујемо хипотезу да је краљ Драгутин заправо могао да поседује земље које му Данило приписује у развијеној титулатури, и то, пре 1282, односно пре 1284, која се у историографији узима за кључну годину у којој је формиран опсег Драгутинове територије која је подразумевала Мачву са Београдом, Браничево и североисточне делове Босне, тј. земље Усору и Соли, односно указаћемо на податке који откривају да је архиепископ Данило био и више него добро обавештен о приликама у српским земљама с краја XIII века. У вези са реченим, осврнућемо се и на још један податак који бележи учени архиепископ у вези са Драгутиновим преузимањем Мачве 1284. године, односно да је бивши српски краљ „ново примио власт земље сремске”, а за који се у историографији сматра да је у питању још једна Данилова погрешка.

Десна обала Саве, односно Мачва, у XII веку припадала је Србима, како нас о томе обавештавају византијски писци, а, по свој прилици, између 1219. и 1229. након похода краља Андрије II, припала је Угрима.¹⁷ У писму папе Гргура IX из 1229. први пут се у изворима за подручје Мачве јавља назив „Онострани Срем” који је у политичком смислу припадао Срему.¹⁸ Краљ Бела III је, као мираз своје кћери Маргарите, која се удала за византијског цара Исака II, Византији препустио Београд, Кучево и Браничево крајем XII века. Маргарита је потом, као апанажу, 1223. преузела власт над Сремском жупанијом, тј. Овоостраним Сремом, а по свој прилици је нешто пре 1229. њено подручје владавине проширено и на, до тада српску Мачву. После Маргарите Овоостраним Сремом и Мачвом управљали су њени синови, Виљем од Сент Омера око 1233, а потом и Јован Анђео од пре 1235. до после 1242.

¹⁵ *Животни краљева и архиепископских српских*, 28.

¹⁶ Динић, „Област краља Драгутина после Дежева”, 127.

¹⁷ И. Коматина, П. Коматина, „Византијски и угарски Срем од X до XIII века”, *ЗРВИ* 55 (2018), 151–154.

¹⁸ И. Коматина, П. Коматина, „Византијски и угарски Срем од X до XIII века”, 155.

године, када се последњи пут помиње као господар Срема. Недавно је у историографији Ђ. Харди, узимајући у обзир чињеницу да се Јован Анђео помиње у документу од 5. јула 1250. године као покојни,¹⁹ а да се на списку угарских државних великодостојника 1247. по први пут јавља Ростислав Михаиловић, зет угарског краља Беле IV, као бан Славоније, у временски оквир између два поменута датума сместио и његов улазак (*adventus*) односно добијање Мачве.²⁰ Наиме, након Зволениског мира који су склопили угарски краљ Бела IV и Данило Романович 1246. или 1247. године, постало је јасно да Ростислав Михаиловић неће моћи да се врати у своју руску кнежевину, те му је таст, по свој прилици, како је то лепо срочио Ђ. Харди пронашао „достојну надокнаду за изгубљену Галицију. Била је то Мачва”.²¹ Напомињемо да је то, по свој прилици, било мало после његовог напуштања Галиције, будући да се Ростислав Михаиловић први пут као господар Мачве помиње тек у документу од 28. јуна 1254. године („*Rostislaus Dux Gallicie, et Dominus de Machou*”).²² Није најјасније зашто се Ростислав са титулом *dominus* не појављује у раније издатим документима.²³ У сваком случају, чини се да су неподељена мишљења да је Мачванска „бановина”, која је више одговарала династичкој кнежевини, основана од стране Беле IV као део система одбране осмишљеног после татарске најезде и њиховог пустошења Угарског краљевства 1241. године.²⁴

Заправо, далеко прикладнији назив за Мачванску „бановину” био би Мачванско господство, будући да је угарски краљ Мачву („Онострани Срем”) давао у апанажу својим сродницима, те да су господари Мачве носили титулу

¹⁹ У акту се заправо помиње његова жена Матилда као “*domina relicta domini Johannis*”, Imre Szentpétery: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, I/2, 281–285, Budapest 1927; № 927.

²⁰ Ђ. Харди, „О пореклу мачванског бана Ростислава Михаиловића”, *Сјоменица Историјској архива „Срем”* 2 (2003), 29–30.

²¹ P. Maliniak, “On Hungarian-Galician Marriage Politics in the 13th Century: The Wedding of Dynasties in Zvolen and its Reflections in Central European Historiography”, *Vylye Gody*, Volume 35/1 (2015), 36–40; Ђ. Харди, „О Мачви средином XIII века”, *Сјоменица Историјској архива „Срем”* 10 (2011), 38–41; Ђ. Харди, *Ишнерариј Ростислава Михаиловића*, Сремска Митровица – Нови Сад 2019, 93–94; M. Font, „Rostislav, *Dominus de Macho*”, *Сјефан Првоуенчани и његово доба*, ур. И. Коматина, Београд 2020, 313–315; И. Коматина, П. Коматина, „Византијски и угарски Срем од X до XII века”, 156.

²² *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IV/2, ed. G. Fejér, Budaе 1829, 218; Ђ. Харди, „Господари и банови оностраног Срема и Мачве у XIII веку”, *Сјоменица Историјској архива „Срем”* 8 (2009), 70–72.

²³ О једнакости наслова *dominus* са титулом *dux* у средњовековној угарској хијерархији, П. Рокаи, „*Gyuletus dux Sirmii*”, *Зборник за историју Мајице српске* 27 (1983), 126, мап. 27; Харди, „О пореклу мачванског бана Ростислава Михаиловића”, 30. M. Font „Rostislav, *Dominus de Macho*”, 313–315, следећи Ф. Мака узима да *dominus* само означава припадника племства те да се не може посматрати као титула престолонаследника нити би је требало доводити у везу са титулом деспота како су предлагали Ђ. Моравчик и Г. Острогорски. Занимљиво је да историчар Стефан Катона крајем XVIII века бележи у својој *Историји Ростислава као господара Мачве 1247. године*, *Historia critica regum stirpis Arpadianae, VI. Complectens res gestas Belae IV post abitum Tartarorum, Stephani V, Ladislai IV, Andreae III*, Budaе (1782) 516, “*profani magistratus occurrunt isti: Radislaus, Belae gener, dux Galliciae, banus totius Sclauoniae 1243. 1247. simul dominus Machou. 1254...*”, в. и Харди, „Господари и банови”, 71.

²⁴ Узима се да су из истог разлога настале бановина Усора-Соли, а у исти контекст се укључују и бан Босне и бан Кучева/Браничева, С. Ђирковић, „Земља Мачва и град Мачва”, *Прилози за КЛИФ* 74, св. 1–4 (2008), 6.

dominus.²⁵ На челу Мачванског господства најпре је био Ростислав Михаиловић, а након његове смрти 1262/63,²⁶ управу над Мачвом преузела је његова удовица и кћи угарског краља, Ана. Она се у исправи папе Урбана IV од 15. јула 1264. године, која представља потврду даровнице краља Беле IV помиње као *Agne vidue ducisse Galitie, de Bosna et de Mazo domine*, те као удовица *quondam Radizlao Duci Galitie*, а уз њене синове *nobili viris Michaeli et Bele*, односно *predicti Ducis filiis et heredibus*.²⁷ Ана се потом помиње како *domina Anna ducissa*, у документу од 23. марта 1266. године, који се тиче склапања мира између њеног оца и брата, краља Беле IV и младог краља Стефана V.²⁸ У поменутом документу помиње се и њен син Бела као *dux*.²⁹ Последњи пут принцеза Ана помиње се у изворима у документу из јула 1271. године, који сведочи о склапању мира између угарског краља Стефана V и чешког краља Пшемисла Отокара II. У тексту мировног споразума Ана се помиње као *domina*, док је њен син Бела *dux de Machow et de Bozna*. Такође, из исте исправе сазнајемо да је Ана, сестра новог угарског краља Стефана V, након смрти њиховог оца краља Беле IV, пребегла из Угарске у Чешку са драгоценостима, дакле, да је последње године живота провела на чешком двору код своје кћерке Кунигунде, супруге чешког краља Пшемисла Отокара II.³⁰

Неретко се у науци наводи да је Ана, заједно са синовима Михаилом и Белом, управљала Мачвом и једним делом суседне Босне.³¹ Према нашем мишљењу документ од 15. јула 1264. сведочи да је она имала титулу *domina*, али не и њени синови, који су могуће у том тренутку били малолетни. Међутим, већ 1266. године њен син Бела се помиње као *dux*, додуше и Ана и даље као *domina Anna ducissa*, док се у истом документу не спомиње њен други син Михаило, те се узима да он више није био међу живима.³² Бела *dux* се помиње

²⁵ Мачванско господство је обухватало Онострани Срем, док је Овоострани Срем био под управом краљевих чиновника који су управљали Сремском жупанијом, Тирковић, „Земља Мачва и град Мачва”, 5–10; Харди, „О Мачви средином XIII века”, 40–41, посебно нап. 39, где се наводи литература о времену оснивања Мачванске бановине; Харди, *Ишине-рариј*, 91–95.

²⁶ О времену смрти Ростислава Михаиловића, Харди, *Ишине-рариј*, 119–120; Коматина, *Краљ Стефан Урош I*, 220, нап. 775.

²⁷ *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I, ed. A. Theiner, Romae 1859, 273; Харди, „Господари и банови”, 72–73.

²⁸ „...et domina Anna Ducissa, filia nostra carissima...”, „...dominam Annam Ducissam, sororem suam, Ducem Belam, filium eiusdem...”, *Arpadkori uj okmánytar. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* III. 1261–1272, ed. G. Wenzel, Budapest, 1862, 128–131, и „...dominam Annam Ducissam, sororem nostram, Ducem Belam filium eiusdem...”, *Ibidem*, 136–139. Такође у потврди папе Климента IV, *Vetera monumenta historica Hungariam*, 285, 287.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Fejér, *Codex diplomaticus*, V/1, 126. Такође у потврди папе Гргурга X, *Vetera monumenta historica Hungariam*, 303; I. Komatina, “A hypothesis about the origin of Závsi’s cross (or about a lost Serbian reliquary)”, *Balkanica* 51 (2022), 21–44.

³¹ Харди, „Господари и банови”, 72–74; M. Font, „Rostislav, Dominus de Macho”, 323–324, узима да је Михаило владао Босном између 1262. и 1266. године, а Бела је преузео Мачву. Након смрти брата он је попут свог оца Ростислава владао целокупном територијом.

³² *Arpadkori uj okmánytar*, 128–131, 136–139. Бела од Мачве је учествовао је бици код Ишасега марта 1265. године на страни краља Беле IV, а против краљевог сина Стефана. Млади краљ Стефан однео је победу, а Бела од Мачве, коме је номинално препуштена команда успео је да побегне са бојног поља, док је главнокомандујући барон краљеве војске Хенрик

и у повељи која се датира 8. априлом 1264, а која је по свој прилици настала 1268. или 1269. Она је једна од пет исправа које сведоче о нападу краља Уроша на Мачву који се збио крајем 1265. или најкасније почетком 1266. године. Приликом тог сукоба сазнајемо да је краљ Бела IV послао пожунског жупана Стефана у помоћ господару Мачве Бели Ростиславићу, а чини се да је помоћ истом војводи упутила и краљица Марија.³³ Следећи пут се Анин син као *dux* Мачве и Босне помиње у горепоменутој повељи из 1271, међу фамилијарима угарског краља Стефана V.³⁴ Бела Ростиславић се више не спомиње у дипломатичкој грађи, али за његову насилну смрт сазнајемо на основу *Annales Altahenses* где се бележи да је последњи изданак Ростиславића настрадао у двобоју на који га је изазвао утицајни барон Хенрик Гисинг, искусни великаш, дугогодишњи непријатељ краља Стефана V, који се убрзо након краљеве смрти 6. августа 1272. вратио из изгнанства у Мађарску и одмах се разрачунао са краљевим присталицама, између осталих и са Белом од Мачве, кога је оптужио за издају према новом краљу Ладиславу IV, око 15. новембра 1272.³⁵

Након смрти краља Беле IV, чини се да су односи између новог угарског краља Стефана V (1270–1272) и српског краља Стефана Уроша, као и престононаследика Стефана Драгутина били пријатељски, будући да су оба Немањића уписана међу фамилијарима угарског краља у документу из јула 1271, а заправо је то и први документ који сведочи о брачној вези између младог краља Драгутина и Каталине, ћерке угарског краља.³⁶ Убрзо међутим, млади краљ управо уз подршку и наговор таста захтева од оца краља Стефана Уроша I да му препусти обећани „део отачаства”, што, како је горе речено, краљ одбија. Због тога је угарски краљ у једном тренутку чак и послао војску како би помогла његовом зету, а епилог тих догађаја је, како је познато, била смена на српском престолу 1276. године. Подсетимо се да је нови српски краљ Драгутин, након шест година владавине доживео несрећу због које је престо морао да препусти млађем брату Милутину, „у месту званом Дежево”, а да је по речима архиепископа Данила II отишао „у област државе своје, у земљу

Гисинг допао у заточеништво, J. Szűcs, *Az utolsó Árpádok*, Budapest 2002, 173; A. Zsoldos, *Családi ügy: IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*, Budapest 2007, 11–143; T. Szűcs, *A nádori intézmény korai története, 1000–1342*, Budapest 2014, 79.

³³ *Codex diplomaticus patrius Hungaricus*, VIII, ed. I. Nagy, Budapest 1891, 96–97.

³⁴ Fejér, *Codex diplomaticus*, V/1, 126.

³⁵ „...Eodem anno post mortem praedicti Stephani regis, quidam comes Hainricus de Guezing, qui ab eodem rege de Ungaria eiectus fuerat... occasione presumpte prodicionis contra supra dictum dominum Ladizlaum ipsum ducem Belam in insula apud Budam miserabili nece prosterneret...”, *Hermanni Altahensis annales a. 1137–1273*, ed. G. H. Pertz, MGH SS XVII, Hannover 1861, 407. Целокупан одељак се односи на период после 1. августа 1272. Готово истим речима о Белиној смрти пише и Стефан Катона наводећи да се држи извора „*Annales Altahenses ab ipso Henrico Belam, affinem Ottocari, caesum fuisse perhibent in haec verba...*” и онда заиста доноси одломак из поменутог извора, Katona, *Historia critica*, VI, 626–627; Харди, „Господари и банови”, 74; Font, „Rostislav, *Dominus de Macho*”, 324. За датум 15. новембар 1272, v. Zsoldos, *Családi ügy*, 132, 143.

³⁶ „...Item praedictae ordinationi et paci includi voluimus et includimus, excellentes Dominos... Belam Ducem de Machow et de Bozna, fratrem nostrum; regem Seruiae; et Stephanum filium eius, iuniorum regem Seruiae, generum nostrum...”, Fejér, *Codex diplomaticus*, V/1, 126. О установи младог краља: Ђирковић, „Краљ Стефан Драгутин”, 13; Марјановић-Душанић, *Влагарска игеологија*, 50–51.

звану Мачва, коју му је дао таст његов краљ угарски” (Стефан V, *иприм. И. К.*).³⁷ Дакле, архиепископ Данило недвосмислено бележи да је „земљу звану Мачва” Драгутин добио од свог таста, који је, подсетимо се, преминуо 6. августа 1272, након само две године владавине.³⁸

На основу списка архиепископа Данила II знамо какве је обавезе повлачила женидба српског младог краља и угарске принцезе са српске стране, тачније краљ Урош се обавезао да ће сину препустити власт, односно један део државе на управу, али не знамо „обавезу” друге, угарске стране. Како архиепископ Данило изричито наводи да је Драгутин добио Мачву од таста, намеће се питање да ли је постојала нека врста „обавезе” угарског краља, која је подразумевала да Мачва пређе у руке његовог зета Драгутина и кћерке Каталине. Такође, такво проматрање отвара питање односа краља Стефана V и Беле Ростиславића као тадашњег војводе Мачве након 1271. када се он последњи пут помиње у дипломатичкој грађи међу фамилијарима угарског краља. Нажалост смрт Стефана V и Беле Ростиславића 1272. године, у размаку од само неколико месеци и долазак регентства, које су чинили краљица мајка Јелисавета Куманка и Јоаким Пектар, а које се борило са бројним изазовима незадовољне властеле, утицали су да се прилике у Мачванском војводству додатно замагле.³⁹ У периоду од 1272. до 1273. у угарским исправама бележе се банови Мачве и то: Роланд (новембра 1272. и 30. марта 1273), Егидије (маја 1273), Јанош (маја 1273) и поново Егидије (2. јуна и 22. септембра 1273), а затим се, након неколико година одсуства банова, године 1279. помиње Угрин Чак, који је уједно био бан Мачве и Босне (документи од 30. јануара и из јуна–августа 1279).⁴⁰ Дакле, већ 28. новембра 1272, очигледно неколико дана по суровом убиству Беле Ростиславића, срећемо по први пут у Мачви бана. Из неког разлога, за нас још увек на нивоу претпоставке, Драгутин није одмах означен за господара Мачве.⁴¹ Међутим, након окончања службе бана Егидија 22. септембра 1273. из угарске дипломатичке грађе нестају подаци о угарским управитељима Мачве, што оставља простор претпоставци да је Драгутин, престолонаследник српског краља Уроша и зет новог угарског краља Ладислава IV, заиста могао преузети управу над „датом му Мачвом” како сведочи архиепископ Данило II, што се одразило и у титулатури за коју наводи да је Драгутин користио приликом свог ступања на српски престо 1276. Стога би 22. септембар 1273. био *terminus ante quem*

³⁷ „...и вѣставъ и иде вѣ область дръжавы своекъ, вѣ землю нарицаемоу Мачва, юже даль кмоу вѣ тѣсть его краљь оугръскыи...”, *Животии краљева и архиепископскихъ српскихъ*, 28.

³⁸ Како је Сима Ђирковић то минуциозно приметио, то је „редак случај да се употребљава име Мачве”, будући да Данило говори „Сремска земља” и „у земљи званој Срему”, Ђирковић, „Земља Мачва и град Мачва”, 10, нап. 34.

³⁹ P. Engel, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London – New York 2001, 107–108.

⁴⁰ A. Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Budapest 2011, 50–51. Извесни бан Алберт се помиње 1275, али је без икакве сумње реч о у фалсификованој исправи, *Ibidem*, 50–51.

⁴¹ Могуће да је регентство оснивањем баната заправо хтело да спречи реализацију „обавезе” почившег краља Стефана V, самим тим и излазак Мачве из састава Угарске. Слично се догодило и са оснивањем бановине Браничево-Кучево 1272. године. Вид. и А. Узелац, *Пог сенком њса. Тајари и јужнословенске земље у другој њоловини XIII века*, Београд 2015, 118.

поп за његов *adventus* у Мачву. Њу би не случајно задржао до 1279. године, када у исправама датираним 30. јануаром, а потом 13. мартом 1279. на положају бана, али и господара Мачве и Босне (*dominus de Macho et de Bozna*) најпре срећемо Угрину из великашке породице Чак, који је уједно био и магистар краљевских добара,⁴² а затим никога другог до ташту краља Драгутина, краљицу Јелисавету, која се у повељи од 19. августа 1280. године помиње као *E. dei gracia maior Regina Hungariae, ducissa de Macho et de Wazna*,⁴³ која ће тим простором управљати, како је познато, до 11. јуна 1284. године.⁴⁴

То је уједно и *terminus ante quem* поп када је Драгутин „ново примио власт земље сремске”, како бележи архиепископ Данило II.⁴⁵ Штавише, време

⁴² Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 51. У октобру и новембру 1279. године краљ Ладислав налазио се у Ердшомљу (Вршцу), а заједно са њим се налазио, по свој прилици и Угрин Чак, *Hazai okmánytár – Codex diplomaticus patrius I*, edd. N. Imre, I. Páur, K. Ráth, D. Véghely, Győrött 1865, 81; Fejér, *Codex diplomaticus V/3*, 1830, 57–59; Крстић, *Између брега и рије*, 49, посебно нап. 29, где се налазе аргументи који се тичу датације наведене исправе; Szentpétery Imre, Iván Borsa, *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/2–3 (1272–1290)*, Budapest 1961, 251, no. 3013; А. Крстић, „Вршац у средњем веку I део – од раног средњег века до краја 14. столећа”, *ИЧ 59 (2010)*, 88.

⁴³ Није најјасније зашто је угарска круна одлучила да одузме Драгутину управу над Мачвом. Можда одговор лежи у чињеници да је управо на сабору јуна 1279. угарски краљ екскомунициран из цркве те да је једна од важнијих одлука сабора подразумевала покрштавање Кумана и престанак њиховог номадског начина живота у Угарској, Z. J. Kosztoľnyik, “In the European Mainstream: Hungarian Churchmen and Thirteenth-Century Synods”, *The Catholic Historical Review* 79/3 (1993), 423–425; А. Крстић, *Између брега и рије: Еп(г)шомљо – Вршац у средњем веку*, Београд 2019, 48; P. Engel, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London – New York 2001, 109. Такође, краљица мајка Јелисавета, како нам сведочи повеља од 19. августа 1280. године, обавезала се да ће предузети све неопходне мере за борбу против јеретика, под којима се свакако могу подразумевати и православни, на простору Мачве и Босне (*Elisabetha dei gracia maior regina Hungariae, ducissa de Machou et de Wazna, omnibus Christi fidelibus presens scriptum inspecturis salutem in omnium Salvatore. Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod cupientes sanctam fidem katolicam in ducatus de Machou et de Wazna et in comitatibus de Pasega et de Wolkou ceterisque comitatibus nostre iurisdictioni subiectis, ac aliis, quos, miserante deo, nos habere contigerit in futurum, destructis horroribus(!), ac eliminatis atque destructis inde hereticis, qui ecclesiam sanctam et fidem ipsius demoliri atque destruere dampnabiliter moliantur, per nostre regalis mansuetudinis ac potestatis nec non iurisdictionis officium et ministerium dilatari, ad requisicionem et commonicionem reverendi patris nostri Philippi dei gracia Firmani episcopi, apostolice sedis legati, promittimus et assumimus per presentes...*), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, VI, ed. Tadija Smičiklas, Zagrabiae 1908, 357–358, што је свакако стајало у вези са посетом папског легата 1279. О изразито православној политици краља Драгутина, *Животи краљева и архиепископа српских*, 28; М. Поповић, *Стефан Драгућин – Верска политика и култи*, Лепосавић 2020, 49–63; Н. Цвитковац, „Црквена припадност краља Драгутина после 1291. године”, *Бачићина* 48 (2019), 355–367. Постоји и друга претпоставка по којој се постављање банава у Мачви и Кучеву искључиво приписује јачању јужне границе краљевства, V. Achim, *Politica sud estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, București 2008, 206–208; Крстић, *Између брега и рије*, 48.

⁴⁴ У акту од 11. јуна 1284. помиње се као “domine Elisabeth dei gracia maioris, regine Ungarie, ducisse de Macho et de Wazna...”, *Codex diplomaticus patrius*, VIII, 235–236. Међутим, већ у документу од 5. августа 1284. помиње се само као domina regina: “Ladislaus Dei gratia, rex Hungariae, carissimae matri suae, Dominae Elisabeth reginae, salutem, quam sibi optat...”, Fejér, *Codex diplomaticus*, V/3, 245–246; Узелац, *Под сенком ња*, 205.

⁴⁵ „...не по мнози же врѣмени ново прикмишоу власт землк срьемьскык благочести-вемоу краљу Стефану...”, *Животи краљева и архиепископа српских*, 114; Узелац, *Под сенком ња*, 205.

када је Драгутин „ново примио власт” над Мачвом може се сузити на период између 11. јуна 1284. и 5. августа 1284. када се у једној повељи краљица Јелисавета помиње само као *domina Regina* без навођења Босне и Мачве.⁴⁶ М. Динић је управо на саопштењу Данила II како је „после не много времена ново примио власт земље сремске благочастиви краљ Стефан” узимао да архиепископ „сам себе демантује”. Такав закључак, међутим, у оваквом проматрању догађаја не стоји, пошто се на основу свега изнетог може закључити да Данило II доследно, без икакве контрадикторности пише о статусу Мачве у Драгутиново време.

По свој прилици и то је био један од стратешких потеза угарске круне. Наиме, архиепископ Данило II пише како је након заједничког упада браће на византијску територију српски краљ Милутин „отпустио свог брата [Драгутина, *џрим. И. К.*] у његову сремску државу”, а то се свакако односи на горе поменути период у току 1284. године. Чини ми се да има места претпоставци да је одлука угарске краљице Јелисавете да Мачву, Београд и Босну препусти зету Драгутину у вези са браком који је српски краљ Милутин склопио са ћерком бугарског цара негде у то време, а свакако пре 11. августа 1284. будући да се у једном дубровачком документу бележе дарови који су том приликом упућени српском краљу.⁴⁷ Наиме, уколико је свој трећи брак краљ Милутин склопио са свастиком Јелисаветом, старијом кћерком краљице Јелисавете и краља Стефана V, у другој половини 1283, а већ 1284. склопио нови брак са бугарском принцезом, јер је српска црква првопоменути са угарском принцезом одбацила и прогласила неважећим, то је могло утицати на промену угарског погледа на јужне границе краљевства. Краљица мајка Јелисавета је, можда, увидевши да брак Јелисавете и краља Милутина нема изгледа на успех, упркос чињеници да је католичка црква тај брак сматрала важећим за разлику од православне,⁴⁸ те да се Милутин оженио бугарском принцезом, одлучила да преда Мачву, Београд и Босну свом зету Драгутину и ћерци Каталини и тиме обезбеди династичким сродством немирне јужне покрајине.⁴⁹ У сваком случају, Стефан Драгутин је, како Данило II бележи,

⁴⁶ Узелац, *Под сенком њаса*, 205; П. Коматина, „Краљ, краљице и сродници. Брачне стратегије и правци”, *Свети Краљ Милутићин. Владар на раскрсцима свейтова*, ур. С. Пириватрић, С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2022, 90–91.

⁴⁷ *Животиј краљева и архиепископских српских*, 113–114; П. Коматина, „Краљ, краљице и сродници”, 88, 94.

⁴⁸ У уговору краља Стефана Уроша II Милутина и Карла од Валоа из 1308. године Јелисавета се назива краљевом „законитом женом”, а барски архиепископ Виљем пише да је српски краљ имао „две законите жене Јелисавету и Симониду”, П. Коматина, *Краљ, краљице и сродници*, 88–90.

⁴⁹ Наравно, оваква претпоставка је заснована на датирању склапања брака између Милутина и Јелисавете у 1283–1284, Ф. Каноу, “Az arasa, a szerető, a kiralyne es a boldog. Egy eletrajz az utolso Arpadok idejeből”, ed. M. Balogh-Ebner, S. Gyorgy, T. Hajnaczkzy, *Tortenelemi toredetek. Valogatás a napi tortenelemi forrás szerzőinek irasaiabol, III*, Budapest 2019, 17–22; П. Коматина, „О првом браку краља Милутина”, *ЗРВИ* 57 (2020), 53; П. Коматина, „Краљ, краљице и сродници”, 82–106. За датирање брака између Милутина и Јелисавете после 1292. године, Е. Malamut, „Les reines de Milutin”, *BZ* 93/2 (2000), 490–507, 491–500; А. Узелац, „О српској принцези и бугарској царици Ани: прилог познавању бракова краља Милутина”, *ИЧ* 63 (2014), 29–46. Вид. Н. Порчић, Н. Исаиловић, „Западна политика. Папе, краљевци, моћници, комуне”, *Свети Краљ Милутићин*, 148–183; С. Пириватрић, „Зет грчког цара. Источна политика”, *Свети Краљ Милутићин*, 111–143, посебно нап. 26, где су такође изнета запажања

„ново примио власт земље сремске”, свакако Мачву, а овог пута је њему припала и власт над Босном (свакако над Усором и Солима) и Београдом,⁵⁰ те би се и све вести које наводи у вези са Мачвом, а које су се сматрале контрадикторним, довеле, по нама, у логички ред.

Међутим, према архиепископу Данилу II у Драгутиновој краљевској титулатури с почетка његове владавине, поред „све српске и поморске” и „сремске земље” наводи се и да је краљ „подунавске земље.”⁵¹ Најпре, треба узети у обзир чињеницу да се под подунавском земљом подразумевају земље Браничево и Кучево, али остаје питање због чега и на основу чега архиепископ износи да је Драгутин владао наведеним областима. Нажалост, за подручје Браничево и Кучево у спису Данила II немамо јасне смернице које упућују да је Драгутин „примио власт”, „наново примио власт”, као у случају Мачве („сремске земље”), а такође ни у дипломатичкој грађи. Заправо, о угарској власти над Браничевом почетком друге половине XIII века се врло мало зна. После смрти Стефана V 1272. године и формирања регентства, у том хаотичном времену унутар краљевства, назире се намера да се, као и у случају Мачве, на јужним границама успостави непосредна управа. У прилог томе најбоље сведочи постављање банова, осим у Мачви, Босни, Усори, Солима, такође и у Браничеву и Кучеву. Заправо, по свој прилици је то била јединствена целина Браничевско-кучевска бановина, на чијем челу је био бан Григорије.⁵² Међутим, као и у случају свих наведених области, тако је и Браничевско-кучевска бановина опстала мање од годину дана. Поново, али само у области Кучева, наилазимо на помен бана Стефана децембра 1279. године.⁵³ Будући да се након 1273. не помиње бан Браничево и Кучево у науци је изнета претпоставка да су управо тада, или непосредно затим, своје деловање отпочели Дрман и Куделин, полубраћа, бугарски великаши куманског порекла који су збацили угарску власт и преузели контролу над поменутиим областима.⁵⁴ Међутим, у новије време како је то приметио А. Узелац, научници су суздржанији по питању почетка њиховог деловања, те се оно ставља у шири временски оквир 1274–1284. године.⁵⁵ Тај шири временски оквир

на основу којих се брак Милутина и Јелисавете смешта у ране деведесете године, али се дозвољава да је Ана (Неда) њихова прва ћерка рођена осамдесетих година XIII века, током Јелисаветиног боравка у Србији.

⁵⁰ С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 75.

⁵¹ *Животи краљева и архиепископских српских*, 18.

⁵² Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 51–53.

⁵³ Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 52.

⁵⁴ П. Ников, *История на Видинското княжество до 1323. година*, София 1922, 25–26; М. Динић, „Браничево у средњем веку”, *Српске земље у средњем веку*, прир. С. Ћирковић, Београд 1978, 96; Узелац, *Под сенком њаса*, 118, нап. 115. С друге стране Х. Димитров узима да се они нису могли појавити пре 1280, а то пре свега заснива на помену кучевског бана у изворима 1279. године, Остали аргументи Димитрова да је Браничево прикључено Мачви након 1273, као и извештај доста познијег Бонфинија о тзв. сеоби Кумана немају никакво упориште у изворима. О томе детаљно Узелац, *Србија, Бујарска и Тајари у другој половини XIII века*, Београд 2012 (докторска дисертација у рукопису), 132–133, нап. 291.

⁵⁵ Х. Коларов, „Българо-србски отношения при Тергеровци”, *България в света от древността до наши дни*, I. София 1979, 217; И. Петкова, „Българският северозапад в политическия живот на Балканите към края на XIII век”, *Трудове на Великотърновския университет Св. Кирил и Методиј* 20/3 (1983) 14. Вид. Узелац, *Србија, Бујарска и Тајари у другој половини XIII века*, 132–133.

свакако је дат на основу чињенице да се браничевско-кучевски бан последњи пут спомиње 1273. године, а да се прве непосредне вести о њиховом присуству, заправо вести о реакцији угарског краља Ладислава IV „против Дрмана и Бугара” (contra Dormanum et Bulgaros), бележе у његовој исправи из 1285. године.⁵⁶ Чињеница да се 1279. у једној исправи помиње бан Кучева свакако би сузила период могућег почетка куманске власти над простором Кучева, уколико се заиста *banum de Kulchou* односи на бана Кучева, а не на земљу *Kulchua* у Трансилванији.⁵⁷ Иначе, архиепископ Данило II први пут куманске великаше помиње у вези са догађајима из 1284, али наводи да су својим областима владали *ог мноїих времена*.⁵⁸

Дакле, све ово нас наводи на закључак да не постоји извор који изричито сведочи о запоседању Браничева и Кучева од стране Дрмана и Куделина и њиховом помену на том простору пре 1284. Самим тим, јасно је да се претпоставка у вези са њиховом појавом непосредно после 1273. године изводи ех silentio. У том смислу, будући да извори нису издашни по том питању, склони смо да претпоставимо, пратећи вести Данила II, који је на више места очигледно добро обавештен о приликама у Мачви, да је Драгутин могао преузети власт, како се у његовој титулатури наводи, и над „подунавском земљом”, односно Браничевом и Кучевом, после 1273. Његова власт би и у овом случају над Кучевом трајала до 1279, када у једној повељи краља Ладислава IV, која се тиче замене поседа те издавања потврде о том чину, срећемо новог бана Кучева – Стефана.⁵⁹ Иако се у науци предлагало да се тај податак односи на земљу или село у Трансилванији, *terra et villa de Kulchua*, сматрам да ипак не би требало одбацити могућност да је у питању сведочанство о постојању бана Кучева 1279. године. Наиме, територијална организација Трансилваније у то време је добро позната и у оквиру ње осим краљевских, саских и секељских жупанија и неколицине влашких области нису постојале бановине.⁶⁰ Сем тога, чињеница да се уз област Кучево не јавља Браничево не мора се узети као доказ да је у питању посед у Трансилванији,

⁵⁶ „...Item in expedicione nostra, quam contra infideles Cumanos nostros habuimus, idem M. Georgius ante oculos nostre Maiestatis in ipsos...”, „...Insuper quum nostros homines fideles Transiluanos, una cum Cumanis nostris, contra Dormanum et Bulgaros misissemus, M. Georgium eiusdem exercitus capitaneum praeficientes...”, Fejér, *Codex diplomaticus*, V/3, 274–277; Повеља је издата магистру Ђорђу 1285, али се на основу навођења његових војних заслуга борбе са Дрманом смештају између краљевог почетног сукоба са Куманима и битке код Ходског језера 1282. и времена издавања исправе, што је историографе навело да краљеву реакцију сместе у 1284. годину, Крстић, *Између брега и рива*, 50–51.

⁵⁷ „...Quod cum inter Jacou Magistrum Pincernarum nostrorum et Comitum Andream, filios Iakou ex vna parte; et Stephanum Banum de Kulchou...”, Fejér, *Codex diplomaticus*, V/2, 557–559; *Zsoldos, Magyarország világi archontológiája*, 52. О тези да је у питању земља и село *terra et villa de Kulchua*, у: П. Ников, „Българо-унгарски отношения от 1257. до 1277. г.”, *Сборник на Българска академия на науките*, XI, София 1920, 179–180, који пак управо непомињање Браничева уз Кучево узима као додатни аргумент да није у питању Кучево у данашњој Србији. Вид. Узелац, *Србија, Бујарска и Тајари у другој половини XIII века*, 132, нап. 291.

⁵⁸ *Животи краљева и архиепископа српских*, 114–115.

⁵⁹ „...et Stephanum Banum de Kulchou...”, „Quod vdem Stephanus Banus...”, „...Laurentius, Magister Tauernicorum nostrorum, dilectus et fidelis noster contulit et tradidit quasdam possessiones suas Erdeufalua et Gayg vocatas eidem Stephano Bano, ac fratribus suis...”, „...vel per quemcunque ipse Stephanus Banus et fratres sui impeterentur...”, Fejér, *Codex diplomaticus*, V/2, 557–559.

⁶⁰ G. Kristó, *Early Transylvania (895–1324)*, Budapest 2003, 88–147.

већ може да укаже на то да су до тог времена Дрман и Куделин већ били преузели Браничево. Наиме, Данило II пише да су се они – „браћа једне матере”, „укоренили у држави земље браничевске у месту званом Ждрелу”, „од многих времена ту утврдивши се као самовласни, не бојећи се никојега насиља”, али, како видимо, не спомиње Кучево.⁶¹ Ту одредницу о њиховом дужем присуству у Браничеву архиепископ бележи када нас обавештава да је краљ Стефан „ново примио” власт земље сремске, дакле 1284. Управо се за ту годину везује и активнија српско-угарска политика по питању пограничног подручја. У историографији се у пролеће 1284. смешта боравак краља Ладислава IV у Ердшомљу и преговори са Дрманом.⁶² У исправи од 8. јануара 1285. године издатој магистру Ђорђу, где се хронолошки наводе његове војне заслуге, између осталог се каже како је краљ дошао да преговара са Дрманом, али је бугарски великаш најалост злоупотребио краљево поверење, те заробио његовог барона. Потом је магистар Ђорђе заробио његовог пратиоца, а затим је стао на чело војске коју је краљ упутио „против Дрмана и Бугара” (contra Dormanum et Bulgaros).⁶³ Преговори су, дакле, по свој прилици вођени током маја 1284, а потом је уследио поход. Претпоставља се такође да се у то време краљ састао у Ердшомљу (Вршцу) и са својим шураком Драгутином, те да су приликом тог сусрета оснажени њихови односи између осталог „повећањем Драгутинове територије”, како је то указао А. Крстић. Ми бисмо ипак дефинисали те територије, те то „повећање” описали речима да је угарски краљ враћањем Мачве, Браничева и Кучева, уз додавање поседа у североисточној Босни, под власт Драгутина, заправо њему препустио и тиме, како су историјске прилике и показале, обезбедио сигурнију одбрану јужних граница. Драгутин је по свој прилици у наредном периоду имао задатак да прогна „зломисленике” са „**достојаниа својго**”, али како се види из опширног описа архиепископа Данила II, у томе је ипак морао да потражи помоћ свог брата краља Милутина. Најпре је Драгутин окупио „сву силу своје државе” и пошао у њихову област, али како је браничевска земља „била веома утврђена” и „није им могао никакве пакости учинити” вратио се у своју државу.⁶⁴ Та Драгутинова акција изазвала је противудар двојице Кумана који „сакупише око себе многу војску народа татарскога и Кумане, давши им много злата” и „са овима се једнодушно устремише на државу овога благочастивог краља Стефана... чињаху му велике пакости не разилазећи се”.⁶⁵ Због тога је сремски краљ затражио помоћ од свог брата са којим се састао „на реци Морави у месту званом Мачковци”. Браћа су потом заједничким војним снагама „пошли на државу оних који су подигли унутрашње ратове

⁶¹ *Живојш краљева и архиепископа српских*, 86–87, 114–115.

⁶² Крстић, *Између брега и рије*, 50–51.

⁶³ „...Insuper quum nostros homines fideles Transiluanos, vna cum Cumanis nostris, contra Dormanum et Bulgaros misissemus, M. Georgiun eiusdem exercitus capilaneum praeficientes...”, Fejér, CD, V/3, 276. О датацији похода против Дрмана и Куделина, вид. Узелац, *Под сенком њса*, 119; I. Vásáry, *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans*, 1185–1365, Cambridge, 2005, 104–107; Крстић, *Између брега и рије*, 51, нап. 36.

⁶⁴ *Живојш краљева и архиепископа српских*, 114–116; Узелац, *Србија, Бујарска и Тајпари у другој половини XIII века*, 210–212; Узелац, *Под сенком њса*, 204–210.

⁶⁵ *Живојш краљева и архиепископа српских*, 114–115; Узелац, *Србија, Бујарска и Тајпари у другој половини XIII века*, 210–212; Узелац, *Под сенком њса*, 204–210.

и буне” и успели да прогнају „оне зломисленике са **достојанства својког**”, а архиепископ Данило II, по нашем мишљењу, узима да су српски владари бранили свој посед.⁶⁶ Описани догађаји се данас поуздано могу сместити у крај 1291. или почетак 1292. године.⁶⁷

* * *

На основу свега изложеног, може се закључити да би, посматрани у светлу анализе посредних вести из дипломатичке грађе, подаци архиепископа Данила II о томе да је краљ Драгутин приликом свог ступања на српски престо 1276. владао српском и поморском, подунавском и сремском земљом, при чему би у случају оностраног Срема (Мачве), Браничева и Кучева, његова власт потрајала до 1279. године, могли бити веродостојни. За време владавине српском државом у периоду од 1276. до 1282. Драгутин је своје повеље потписивао углавном као „краљ српски”,⁶⁸ а једина у којој се потписао као „**крал(ь) ср(ь)вских(ь) земьл(ь) и поморских**” потиче из 1281.⁶⁹ После повлачења са престола и споразума у Дежеву 1282. задржао је делове централне Србије, тј. руднички крај, Ариље и крај око Лима.⁷⁰ Мачву је потом заједно

⁶⁶ *Животи краљева и архиепископа српских*, 114–115; Узелац, *Србија, Бујарска и Тајари у другој половини XIII века*, 210–212; Узелац, *Србија, Бујарска и Тајари у другој половини XIII века*, 135, нап. 307, другачије тумачи речи архиепископа Данила II, те узима да се речи да су браћа Драгутин и Милутин прогнали „оне зломисленике са **достојанства својког**” односе на наследство Дрмана и Куделина. Међутим, према нашем мишљењу, речи Данила II могу се протумачити и да су браћа протерала Кумане са свог поседа, нарочито у светлу Даниловог податка да су Милутин и Драгутин пошли у рат против оних који су „подигли унутрашње ратове и буне”. Посебно је питање угарске и српске перспективе припадности јужних граница. На пример, у повељи краља Андрије III из 1298. године када се помињу заслуге три угарска великаша у борби против Татара који су заузели Мачву, наводи се да су они „желели да узнемире и нанесу штету нашем величанству и опустоше *нашу краљевину Угарску*”. У краљевој повељи издатој 10. новембра 1293, спомиње се да су током зиме, друге године по краљевом крунисању, дакле у току 1292. Татари опустошили Мачву, али је убрзо краљ послао војску која је однела велику победу над Татарима. За српског краља и сремског краља, као и за хагиографа Данила II, те области Мачве, Браничева и североисточне Босне су несумњиво српске. Краљ Драгутин је за Угре био „*rex Serviae*”, а тако га ословљава и Карло Роберт у акту из 1307. године, у коме се описују борбе између угарских трупа и српског краља, а које су отпочеле због упада Драгутина на угарску територију, тј. „овострани Срем”, И. Коматина, „*Rex Serviae у угарској краљевској титулатури од 1202. до 1402. године*”, *Ниш и Византија* 16 (2018), 60, нап. 54, што указује да је он већ почетком XIV века морао изнова да успостави непосредну власт над Мачвом. Чини се да су све нејасноће о припадности угарских јужних, односно српских северних покрајина проишле из чињенице да су угарски краљеви своју врховну власт над Србијом истицали од тренутка када је Србија ушла у угарску краљевску титулу, дакле од 1202. године, и у односу на тренутне политичке околности је, више или мање наглашавали, док је за српску страну непосредна власт над тим покрајинама једини показатељ власти.

⁶⁷ А. Узелац, „Ко је спалио Жичу?”, *Браничевски гласник* 6 (2009), 1–13; Узелац, *Србија, Бујарска и Тајари у другој половини XIII века*, 211–215; Узелац, *Под сенком йса*, 207–210.

⁶⁸ „...**Стефан по милости Бож(и)ки краљ српски**, *Зборник средњовековних ћириличких йовеља и йисама Србије, Босне и Дубровника (1186–1321)*, I, прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Београд 2011, 269; **Стеф(а)н крал(ь) ср(ь)пски**, Исто, 272; „...**Ст(е)ф(а)н краљ и с в(о)мь самодръж(ь)ць ср(ь)пски**...”, Исто, 274.

⁶⁹ *Зборник средњовековних ћириличких йовеља и йисама*, 266.

⁷⁰ Динић, „Област краља Драгутина после Дежева”, 123–147; А. Krstić, “The rival and the vassal of Charles Robert of Anjou: king Vladislav II Nemanjić”, *Banatica* 26 II (2016), 37.

са Београдом, Усором и Солима „нано̀во” добио од угарског краља свог шурака Ладислава IV 1284. године, пошто му их је негде после 11. јуна, а пре 5. августа 1284. препустила угарска краљица мајка Јелисавета. Коначно 1291/1292. Драгутин је уз помоћ брата краља Милутина својим поседима додао и територију Браничева који су у међувремену држали Дрман и Куделин.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

PhD IVANA KOMATINA, Senior Research Associate
Institute of History Belgrade
Knez Mihailova 36/II, Belgrade, Serbia
E-mail: ivana.komatina@iib.ac.rs

THE REGNAL TITLE OF KING DRAGUTIN
IN *DANILO'S COLLECTION OF LIVES*

SUMMARY: Archbishop Danilo II's note in his *Collection of Lives (Danilov zbornik)* that Dragutin was the "sovereign king of the entire Serbian and Littoral, Danubian and Syrmian land", i.e. the developed titulature, in terms of territorial components, ascribed to him at the time when he assumed the Serbian throne in 1276, has most often been explained in Serbian historiography as a mistake made by learned Archbishop Danilo II. It was claimed that during his rule from 1276 to 1282 he was merely the king of "the Serbian and Littoral land", taking power of the Syrmian and Danubian land only after 1284, i.e. 1291/1292. It is also held in historiography that archbishop Danilo II brings again unreliable news when he states that Dragutin, after suffering an injury and letting the throne to his brother Milutin, went to "the area of his state, the land called Mačva, granted to him by his father-in-law, the Hungarian king, certainly Stephen V (1270–1272). Thus, another piece of information is discarded with the explanation that his father-in-law could not have ceded Mačva to him as he died in 1272. Writing about Dragutin's taking over of Mačva in 1284, after vain Queen Elizabeth ceded it to him, Archbishop Danilo II states that the former Serbian king "received anew the rule over the Syrmian land". Although Archbishop Danilo II precisely states that Dragutin "received anew the rule", i.e. began to rule Mačva again, this statement is also considered in Serbian historiography as being another of Danilo's errors – it is suggested that it is unclear why Danilo uses the term "anew". The fact that the archbishop is obviously not contradictory and brings in different places the news that can be placed in a logical sequence made us re-examine the credibility of his account. After giving an overview of the history of the Lordship of Mačva (Syrmia Ulterior), we have put forward the hypothesis that the Hungarian side as well, during the conclusion of the marriage, certainly before 1271, between Dragutin and Katalina, undertook "the obligation" to cede a part of the territory, i.e. Mačva to its son-in-law Dragutin as Archbishop Danilo II clearly indicates "the obligation" of the Serbian side after the marriage conclusion, i.e. that Dragutin would inherit the Serbian throne. Such decision could certainly influence the relationship between king Stephen V and the then duke of Mačva Béla Rostislavić. However, the death of both king Stephen V and duke Béla in 1272, in a span of only a few months, and the arrival of the regency that grappled with numerous challenges of the dissatisfied nobility seem to have further blurred the time of Dragutin's adventus in Mačva. In the period from November 1272 to September 1273, the preserved diplomatic records mention the bans of Mačva, and after several years of the absence of bans, in 1279 Ugrin Csák, who was the ban of both Mačva and Bosnia (the documents from 30 January and June–August 1279), is mentioned. It is possible that by establishing the banate, the regency in fact aimed to prevent the fulfilment of "the obligation" of late king Stephen V and

thus to preclude that Mačva left Hungary. However, following the above news of Archbishop Danilo and the news from diplomatic records, we assumed that the September 22th 1273, when we find on that position ban Egidius, is at the same time the terminus ante quem non for Dragutin's adventus in Mačva, which he would keep until 1279 not incidentally. After the Great Church Council in Buda, or again under the influence of tighter reorganisation of the southern provinces, Mačva again came under the direct Hungarian rule. It is after this year that queen mother Elizabeth appeared in the role of the lord of Mačva and Bosnia, ruling this area, as it is known, until 11 June 1284. In our opinion, this is, at the same time, the terminus ante quem non when Dragutin "received anew the rule over the Syrmian land", as noted by Archbishop Danilo II. However, in addition to "the entire Serbian and Littoral" and "Syrmian land", in Dragutin's royal titlature archbishop Danilo II states that he was also the king of "the Danubian land". Similarly to the case of Mačva, after the death of king Stephen V, the ban (Gregorius) began to lead the newly formed Braničevo-Kučevo banate, which also survived for one year only (1272/1273). We find again, but only in the Kučevo area, the mention of ban Stephen, in December 1279. It is at this time that the activity of Bulgarian noblemen of Cuman origin Darman and Kudelin began, for whom Danilo II writes that they "took root in the state of the Braničevo land, in the place called Ždrelo". The archbishop notes this news about their longer presence in Braničevo simultaneously with informing us that king Stephen "received anew" the rule over the Syrmian land, i.e. in 1284. They certainly assumed power in Braničevo, while there are no data for Kučevo. As the bans of Braničevo and Kučevo are not mentioned in the period from 1273 to 1279, while only the ban of Kučevo is mentioned for the last stated year, while archbishop Danilo II specifies that Dragutin also ruled "the Danubian land", we put forward the thesis that Dragutin ruled Kučevo, and that the Cumans took hold of Braničevo. This is also corroborated by the data that Dragutin, as the former king, mustered "all the forces of his state" and went to their area, but as the land of Braničevo was "strongly fortified" and "he could not do any malice to them", he returned to his state. This soon provoked a backlash from the Cumans, which is why the Syrmian king asked his brother Milutin to help. In 1291/1292, with joint military forces the two of them managed to banish "those foes from 'ДОСТОЯННА СВОКГО'". Based on all the above, it may be concluded that, in light of the analysis of indirect news from diplomatic records, the information provided by Archbishop Danilo II that king Dragutin ruled the Serbian and Littoral, Danubian and Syrmian land in the 1276–1282 period, and in case of Braničevo and Kučevo and Syrmia Ulterior (Mačva) until 1279, may be credible. After withdrawing from the throne in 1282, he kept parts of central Serbia, i.e. the area of Rudnik, Arilje and the area around the Lim river. In 1284, he received "anew" Mačva together with Belgrade, Usora and Soli from the Hungarian king, his wife's brother Ladislaus IV, after they were ceded to him by Hungarian queen mother Elizabeth after 11 June 1284 and before 5 August. Finally, in 1291/1292, with the help of his brother king Milutin, Dragutin added to his estates the territory of Braničevo, held in the meantime by Darman and Kudelin.

KEYWORDS: Stefan Uroš I, Stefan Dragutin, Bela IV, Stephen V, Mačva, Syrmia, Braničevo, banate